

RAGNAR OHLSSON

Filosofi med barn

Sedan flera år tillbaka bedrivs ett projekt, som går ut på att föra filosofiska samtal med barn i grundskolans tre första klasser. Kan detta vara vettigt?

Idén bakom projektet är att barn är nyfikna och frågvisa. De är i färd med att skapa sig en bild av världen. Att då ta vara på barns nyfikenhet och öppenhet, innan deras världsbild är färdig och innan fördomarna grott fast, borde kunna leda till större tolerans inför osäkerhet och större förmåga att se problem ur flera olika perspektiv.

Vår förhoppning är också att en medveten inriktning på filosofiska problem skall fördjupa barns nyfikenhet: i ett filosofiskt samtal nöjer man sig inte med att tala om hur någonting är, man granskar argument och pressar frågan vidare mot alltmer grundläggande problem. De flesta frågor som vi kan ställa om världen och oss själva, har vid närmare betraktande minst en filosofisk aspekt, som det kan vara spännande att få syn på. Filosofiska samtal kan i bästa fall bidra till att barn blev mer noggranna i sitt tänkande genom att reflektera över svåra problem och över själva processen att tänka över dem.

Det finns två övergripande mål för den svenska skolan: dels skall barnen fostras till tolerans inför oliktankande, dels skall de bibringas förmågan till kritiskt och självständigt tänkande. Dessa två mål kan tyckas svåra att förena. Men i filosofiska samtal – och nästan bara där – förenas de på ett naturligt sätt. Dels kräver den filosofiska reflektionen att man försöker sätta sig in i tankar, som verkar främmande, ja, ibland närmast vilda hugskott, så att man förstår hur någon kommit att tänka i sådana banor och vilka argumenten är. Dels krävs också att man själv tar ställning till svåra problem genom att reflektera över vilka argument som talar för och emot de olika ståndpunkterna. Filosofierande kräver lyhördhet, tolerans och kritiskt sinne.

Sist och slutligen innebär det filosofiska samtalet med barn i skolan att lärare och elever blir mer jämställda än i något annat ämne. Här vet ingen vilket det korrekta svaret är. Frågor som barnen har eller får syn på, tas på allvar och deras egna förslag till svar kan visa sig vara väl så bra som kamraternas eller den vuxnes. Läraren har ingen speciell auktoritet, skiljer hon sig från barnen, gör hon det snarare genom att se flera möjliga svar och vara mer osäker än de. Sådana upplevelser – inte alltför vanliga i skolan – borde stärka barnens självkänsla och lust att gå vidare med egna undersökningar och självständigt tänkande.

Liknande tankegångar har väckts på flera håll i världen under de senaste tjugofem åren. Filosofi med barn bedrivs i olika former världen över. En av pionjärerna på området är Matthew Lipman. Han har vid sitt institut IAPC (The Institute for the Advancement of Philosophy for Children) i New Jersey, USA, utvecklat metoder för att aktivt och medvetet skola barn in i ett filosofiskt tänkande med hjälp av särskilda texter, som är anpassade till barn och som ger anledning till reflektion över filosofiska frågor. Han har publicerat ett antal berättelser för olika stadier och kompletterat dem med lärarhandledningar fulla med råd och anvisningar om lektionsplaner, lekar, filosofiska resonemang, litteraturtips och förslag om vidareutveckling av tankegångar i texterna.

Lipman arbetar utifrån antagandet att färdigheten att samtala och lyssna är fundamental för utvecklandet av förmågan att tänka. Barnen har redan i och med tillägnandet av modersmålet skaffat sig kunskap om viktiga begrepp och förhållanden. Barnen ses alltså inte som oskrivna blad eller tomma korvskinn. Programmet stimulerar i stället eleverna att uttrycka synpunkter utifrån egna intressen och erfarenheter, samtidigt som läraren övas att lyhört och respektfullt behandla elevernas utsagor som meningsfulla och likvärdiga med sina egna. Inga filosofiska teorier presenteras (annat än antydningssvis, som en åsikt som någon av personerna i berättelsen har), inga namn nämns; Lipman försöker inte bibringa barnen ens rudimentära kunskaper i filosofihistoria. Undervisningen är probleminriktad.

En sådan fri ”undersökande gemenskap” (ett av Lipmans honnörsord, övertaget från Peirce) skulle kunna förlora sig i prat kring personliga och tillfälliga intressen, om den inte balanserades av krav på växande rationalitet. De filosofiska berättelserna bygger upp ett sammanhang, som ger impulser till variationsrika filosofiska samtal,

övningar och lekar samtidigt som läsarna konfronteras med olika mönster för rationalitet, som kan prövas.

Men kan det bli fråga om någon filosofi, egentligen, vid dessa lektioner? Det är klart att samtalet ofta förlorar sig ut i vad vi som vuxna betraktar som ovidkommande utvecklingar. Som filosof är det lätt att spåra de filosofiska tankegångar, Lipman tänkt sig att barnen skall diskutera; ofta kan man t o m peka ut vilken artikel Lipman hämtat sin inspiration ifrån. Men det visar sig att ungarna ofta nog slingrar sig undan de utlagda krokarna. De kan börja diskutera om en viss kamrat är ful eller inte, och om han i så fall också är dum, fast texten handlar om konsten att mäta. Gärna berättar de historier om "fullgubbar" eller om när de pissade i garderoben. Samtalen flyter omkring och ibland uttrycker barnen irritation över att inte veta vad som förväntas av dem – vad de skall *lära sig* – på filosofilektionerna. Men jag skall här referera en lektion, som hållits i en trea, för att visa hur pass intressant och filosofiskt givande ett samtal med barn på lågstadiet ändå kan bli.

Den här lektionen inleds inte som vanligt med text-läsning utan med en lek: alla står i ring och håller varandra i hand. Därefter skall alla hålla fast den de håller i vänster hand och frigöra sin högra hand. I nästa moment skall barnen fly från alla utom den de förut höll i sin vänstra hand. Till slut avslutas denna övning med omöjliga regler med en lek helt utan regler. I klassrummet ger dessa lekar upphov till en intressant diskussion om regler.

Efter att inledningsvis ha konstaterat hur svårt det var att följa de första reglerna, glider samtalet över på den sista leken, den utan regler.

Mare: "...man sa att det inte fanns någon regel. Men det fanns ju ändå en regel: att det inte fanns någon regel."

Om det sista kan uppfattas som en regel eller ej, därom är barnen oense. Hävdar man att också detta är en regel, uppstår ju paradoxer besläktade med dem som motiverar Russells typteori. Men i Russells anda skulle man kunna se denna regel som en överordnad regel, en meta-regel, och uppfatta den som ett förbud att ha några regler av första ordningen. Gör man inte denna distinktion blir uppmaningen att leka utan regler omöjlig. Barnen tangerar denna insikt utan att klart formulera den.

Lotta: "... När du sa att det inte skulle finnas några regler. Då var det ungefär som en regel att du sa att det inte *skulle* finnas några."

En annan insikt som formuleras gäller omöjligheten att leka utan regler: alla lekar förutsätter regler.

Sara: "Vad heter det? Man skulle följa *en* regel, i den leken där man inte hade någon regel. Men man kunde inte leka något, för alla lekar följer regler. T ex om man hoppar boll så får man inte ta med..."

Det är ju ett slags Wittgenstein-idé om vad som konstituerar en lek, nämligen just att man följer regler.

Ganska tidigt i dialogen dyker det upp en idé om regler, som inte rimligen kan sättas ur spel ens av lärarens uppmaning att de skall leka utan regler. Pelle har hoppat på Jöns och a propos detta fäller Nisse en kommentar.

Nisse: "Pelle hittar på en egen regel när man får leka massmördare."

Senare kommer samma idé tillbaka.

Johan: "Det där med slåss: man får väl ta ihjäl nån å så där om det inte fanns nån regel?"

Pelle: "Det finns en regel att man inte får mörda å att man inte får slå andra."

/ - - - /

Lotta: "Det är också en regel som man alltid skall kunna: att man inte skall slå någon."

Läraren: "Vad händer om man glömmer den regeln?"

Lotta: "Men den skall man alltid egentligen kunna."

Det Lotta här gör är att formulera en idé om vad som utmärker moraliska regler, en idé som kommer snubblande nära Kants teori om det kategoriska imperativet. Till skillnad från andra regler är moraliska regler kontext-oberoende och ovillkorliga. Kant kontrasterar kategoriska imperativ – moraliska regler – med andra imperativer genom att kalla de förra kategoriska och de senare hypotetiska. Hypotetiska

imperativer gäller givet vissa förutsättningar: *om* man vill starta motorn skall man sätta i bensinslangen, dra ut choken och dra i startsnöret – men inte annars. *Om* man vill bli rik skall man satsa pengarna i aktier, men inte annars. *Om* man vill ha ett intressant arbete bör man studera vidare, annars inte, osv. Men moraliska regler är annorlunda: de gäller oavsett vilka mål och önskningsar vi har, oavsett om vi vill följa dem eller inte. De är kategoriska.

Det är denna insikt Lotta formulerar. Det ligger nära till hands att tolka henne som man rimligen bör tolka Kant: moraliska regler skall alltid följas i alla situationer.

Men hon säger faktiskt att man alltid skall *kunna* dem. Det möjliggör en annan tolkning: W D Ross har en idé om moraliska regler, som går ut på att sådana regler anger moraliskt relevanta skäl för och emot handlingar. Men eftersom flera sådana regler kan vara tillämpliga på samma situation och kan komma i konflikt, är det inte rimligt att hävda att de alltid, ovillkorligt skall *följas*. I varje situation, där en moralisk regel är tillämplig, anger den ett moraliskt relevant skäl för eller emot en viss handling. Men en regel kan överflyglas av en annan regel. I en situation kanske man måste ljuga för att rädda liv. Då väger plikten att rädda liv tyngre än normen att man inte skall ljuga. Kant har problem med den sortens konflikter: hans normer skall alltid följas. Därför måste han på olika mer eller mindre artificiella sätt utmönstra sådana konflikter som omöjliga eller rangordna sina regler så att det alltid är klart vilken regel som skall följas. För Ross är det en bedömningsfråga, som besvaras i varje situation för sig: det finns ingen generell rangordning, som gäller i alla situationer. Vad Ross' normer säger är att vissa faktorer alltid är normativt relevanta, de pekar ut vilka egenskaper hos situationer som skall vägas in när man fattar ett moraliskt beslut.

Det intressanta är att Lottas replik kan tolkas både på ett kantianskt och ett rossianskt sätt. Det viktiga är att de moraliska reglerna gäller generellt till skillnad från andra regler: regler för handboll gäller så länge man spelar handboll; lagar gäller så länge man befinner sig i ett visst land och så länge lagen är i kraft; etikettsregler gäller i vissa samhällen och vissa samhällsklasser; moderegler är tids- ålders- och miljö-beroende. Nu är det ju möjligt att moraliska regler ändras över tiden och varierar från samhälle till samhälle – men de gör anspråk på universell giltighet.

Frågan är om man också kan tolka in en idé om universaliserbarhet i Lottas replik: hennes obestämda "man", som alltid skall kunna regeln, det är väl just vem som helst. Om någon skulle säga att den här moraliska regeln gäller för mig men inte för dig, skulle vi börja undra: omfattar inte den här personen egentligen en annan moralisk norm – om tolerans t ex? Det han säger är en moralisk regel för honom, men inte för andra, är det verkligen en *moralisk* regel? Är det inte snarare så att han omfattar en regel som säger att inom vida ramar får folk handla som de finner för gott?

Det finns andra sätt att avgränsa moraliska regler från icke-moraliska, men ett av de intressantaste och mest fruktbara torde vara idén om universell giltighet. Richard Hare har t o m hävdad att det är ett definitionsmässigt kännetecken på en moralisk regel att den gör anspråk på universell giltighet. Andra har menat att det kanske är ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för att avgränsa moralen. Så har t ex vissa ny-naturalister hävdad att regler måste ha ett substantiellt innehåll – vara motiverade av hänsyn till mänsklig välfärd, t ex – för att räknas som moraliska. Det må vara hur det vill med denna sak: det intressanta är att Lotta på ett elegant och slående vis lyckas formulera en insikt för vilken Kant blivit berömd och vilken flera framstående filosofer ägnat hela böcker åt att utreda.

Det kan också noteras att Piaget inte alls tycks se denna skillnad mellan olika slags regler lika klart som Lotta. När han vill undersöka barns uppfattning om moralens giltighet, formulerar han en fråga om kulspele regler, som han ställer till barn i olika åldrar (*Le jugement moral chez l'enfant*, Paris 1932). Därefter extrapolerar han resultatet till att gälla *alla* typer av regler. (När jag en gång presenterade denna Piagets metod att undersöka barns uppfattning om moral för en 11-åring, möttes tanken bara av en fnysning: han kunde inte tro sina öron, när jag försäkrade att det var en av världens främsta experter på barns kognitiva utveckling.) Lotta ser skillnaden mellan regler för lekar och moraliska regler, och hon kan formulera den.

Det är också intressant att se hur snabbt de övriga barnen i gruppen nappar på Lottas idé och belyser den med fantasifulla exempel.

Nisse: "Det är ju väldigt sjysst mot föräldrarna, för kommer man hem och öppnar dörren säger. Då bär man på Pärre som är stendöd och säger: 'Åh, jag döda Pärre för Bo /läraren/ sa att det var *ingen-*

regel-lek. Jag döda han med med en maschetakniv'."

/ - - - /

Johan: "Nils, du vet, när han sprang omkring och skrek 'Jag ska döda dig', så där. Jag trodde ju förstas inte på han, då fast... Då tycker jag... Då fanns det ju regler inne huvet, man skulle ju inte döda nån då. Så då är det en regel man måste kunna ju."

Mot slutet av diskussionen kommer ett nytt element in i diskussionen.

Sara: "Om t ex nån har dödat en annan människa, sen blir han ju straffad för att han har dödat. Då åker han ju fast."

Läraren: "Är det fel att döda för att man åker fast?"

Sara: "Det är fel ändå, för... /läraren: "varför?"/ att om det är en mamma eller pappa, då blir ju barnen ledsna. Om det är ett barn, då kan ju dens mamma och pappa bli ledsna och dens kompisar och så."

Det är intressant att Saras motivering här tar fasta på sådana konsekvenser som en utilitarist skulle lägga vikt vid, och på sådana effekter, som utilitaristen skulle kalla sido-effekter, dvs effekter på andra än den mördade själv. Måhända föresvävar henne någon hedonistisk idé om att den döde inte själv kan uppleva sin olycka och därför inte kan räknas som drabbad. Detta tycks mig i sista hand vara ett otillfredsställande sätt att motivera det orätta i att döda. Men det är ett sätt som brukar tillskrivas utilitarister, och som ingår i standardinvändningar mot utilitarismen: skulle det vara rätt att mörda en helt ensamstående individ utan att någon får kännedom om mordet? Hade diskussionen förts vidare på denna punkt hade nog ett eller annat barn också påpekat dessa svårigheter.